

דה־חמאסיזציה כמסגרת על לדה־רדיקליזציה ברצועת עזה

מה בין דה־רדיקליזציה לדה־חמאסיזציה

המחקר מציע הגדרות שונות למושג דה־רדיקליזציה: "התרחקות אידיאולוגית מקיצוניות אלימה, הכוללת ניתוק קוגניטיבי ורגשי מאמונות המצדיקות אלימות" (Schmid, 2013); "בהיבט ההתנהגותי, [דה־רדיקליזציה] כוללת בראש ובראשונה את הפסקת הפעולות האלימות. בהיבט האמונות, [דה־רדיקליזציה] כוללת [...] עלייה באמון במערכת, רצון להיות שוב חלק מהחברה ודחיית אמצעים לא־דמוקרטיים" (Demant et al., 2008); וכן "תהליך של נטישת השקפות עולם קיצוניות וקבלה של שינוי הדרגתי במסגרת פלורליסטית" (Rabasa et al., 2010).

ניתן לראות כי חלק מההגדרות מציבות מערכת ערכים דמוקרטית ופלורליסטית כחלופה למערכת הערכים והאמונות הקיצונית. כיוון שברצועת עזה אין מורשת פוליטית דמוקרטית ופלורליסטית, מוטב להציב יעד ניטרלי יותר למערכת הערכים החלופית. כמו כן, בנסיבות המיוחדות של עזה, כחלק מהמערכת הפלסטינית המצויה עדיין בעיצומו של סכסוך לאומי חריף בעל ממדים דתיים ואתניים, לא ניתן להתעלם מהצורך להותיר מקום לאפשרות של פעולה פוליטית ומאבק פוליטי, גם בעידן של דה־רדיקליזציה.

בהתאם לכך אימצנו לצורכי העבודה הנוכחית את ההגדרה הבאה: דה־רדיקליזציה היא תהליך שבו יחידים וחברות נוטשים אמונות קיצוניות ואידיאולוגיות המצדיקות אלימות, תוך ניתוק קוגניטיבי ורגשי מההשקפות הקיצוניות ואימוץ גישות בלתי אלימות לשם השגת מטרות פוליטיות ואידיאולוגיות.

חשוב להבחין בין דה־רדיקליזציה לבין מושגים קרובים:

- אנטי־רדיקליזציה – תהליך מניעתי ברמה הכלל־חברתית, של "חיסון" מפני השקפות עולם קיצוניות עוד בטרם יקנו אחיזה בציבור.
- קונטרה־רדיקליזציה – התערבויות ממוקדות מול יחידים או קבוצות שכבר מפגינים נטייה לקיצוניות, טרם המעבר לאלימות.

- Disengagement (ניתוק) – יציאה התנהגותית מאלימות מבלי לשנות את מערכת האמונות.
- Rehabilitation (שיקום) – סיוע פסיכו־חברתי ותעסוקתי, המאפשר חזרה לחיים אזרחיים גם ללא שינוי אידיאולוגי.
- DDR (Disarmament, Demobilization, Reintegration) – אסטרטגיה בעולם יישוב הסכסוכים שעוסקת בפירוק כוחות חמושים ובשיקום הלוחמים. DDR בהגדרותיו המקובלות חותר להשבת הלוחמים הקיצונים לחיק החברה הנורמטיבית, אולם במקרה העזתי החברה כולה עברה תהליכי הקצנה ונדרשת לתהליכי שיקום אידיאולוגי. עם זאת יש לראות בפירוק חמאס ויתר הקבוצות החמושות ברצועת עזה תנאי ביטחוני בסיסי לדה־רדיקליזציה של החברה ורכיב חיוני בתהליך הכולל של דה־רדיקליזציה של הרצועה. בעבודה זו בחרנו לא להשתמש במונח הכללי דה־רדיקליזציה אלא במונח דה־חמאסיזציה, כדי להבליט את האתגר הייחודי של מיתון הקיצוניות ברצועה. מדובר בפירוק סדר אסלאמיסטי־קיצוני מושרש וקעקוע הלגיטימיות החברתית שלו, אך מבלי לפסול שאיפות לאומיות לגיטימיות של הפלסטינים, ואף את הזכות לממשן באמצעות מאבק בלתי אליים (זאת מהטעם שהתנגדות לעצם הזכות למאבק לאומי בלתי אליים תהפוך את מאמץ הדה־רדיקליזציה עצמו לבלתי לגיטימי ולא אמין).

שלוש רמות פעולה: מיקרו, מזו, מאקרו

- הספרות מבחינה בין שתיים ולעיתים שלוש רמות פעולה של תהליכי הדה־רדיקליזציה (Doosje et al., 2016):
- מיקרו: תהליכים פסיכולוגיים ואישיים ברמת הפרט: משברים, דיסוננס קוגניטיבי, שינויי זהות (למשל נישואין, הורות או טראומה), אשר פותחים "פתחים קוגניטיביים" ליציאה ממסלול הקיצוניות.
 - מזו (Meso): תהליכים ברמה הקהילתית (משפחה, חברים, אנשי דת, רשתות חברתיות ועמיתים). ברמה זו מתרחשים רבים מתהליכי החיברות והדה־חיברות הקיצוניים.
 - מאקרו: תהליכים ברמה המבנית והשלטונית (מוסדות שלטון, מערכות חינוך, משפט, כלכלה והמרחב הציבורי הרחב). ברמה זו מעוצבים תנאי הרקע, הלגיטימיות הרחבה ומנעד האלטרנטיבות של הרעיונות השונים.

הצלחת תוכניות דה־רדיקליזציה תלויה ביכולת לשלב את שלוש הרמות, כך שאדם יוכל לשנות זהות, הקהילה תתמוך בתהליך והמוסדות יבנו סביבה אלטרנטיבית אמינה.

דינמיקות דוחפות ומושכות

המחקר מבחין בין גורמי דחיפה (push factors) לבין גורמי משיכה (pull factors):

- גורמי דחיפה הם חוויות שליליות שמחלישות את האמונה בקיצוניות: שחיתות, דיכוי, סתירות אידיאולוגיות, פיצולים פנימיים. הן יוצרות אכזבה ותסכול כלפי ארגון קיצוני. במקרה של עזה, הבסה צבאית של חמאס וההרס והחורבן שהביא על הרצועה ותושביה יכולים לשמש גורם דחיפה חשוב לשבירת תדמיתו של הארגון בעיני הציבור.
 - גורמי משיכה הם האלטרנטיבות שמציעות תקווה ואפשרות השתייכות לאידיאולוגיות ולמקורות הזדהות חיוביים: חינוך מתוקן, פרשנות דתית מתונה, השתלבות פוליטית, זהות אזרחית משותפת. בהקשר העזתי, הצבת אופק פוליטי וכלכלי באמצעות תהליך מדיני ושיקום אזרחי הם גורמי משיכה מרכזיים.
- יש חשיבות לשילוב בין גורמים דוחפים ומושכים, שכן הסתפקות בניסיונות דחיפה של אנשים אל מחוץ למסגרת הקיצונית ללא אלטרנטיבה אמינה עלולה להביא לייאוש או לאדישות, ואילו הצעת גורמי משיכה לעבר חלופות פוליטיות ורעיוניות מתונות יותר תיתפס כבלתי אמינה, כל עוד המסגרת הקיצונית שומרת על כוחה. רק כשהייאוש מהמסגרת הקיצונית הקיימת משתלב עם הצעת תקווה קונקרטית, מתאפשר מעבר אמיתי החוצה.

מיקרו (פרט)	מזו (קהילה)	מאקרו (שלטון)	דוגמאות
אנטי-רדיקליזציה (מניעה)	חינוך לחשיבה ביקורתית; מיומנויות רציונליות־אמוטיביות (Trip et al., 2019)	חניכת נוער; חיזוק חברה אזרחית פלורליסטית	פלורליזם מוסדי; שירותים שוויוניים; שוקי עבודה מכלילים; ממשל שקוף
קונטרה־רדיקליזציה (התערבות ממוקדת)	תוכניות וייעוץ ליציאה מהמסגרת הקיצונית, טיפול פסיכו-חברתי ממוקד	דיאלוג עם שליחים אמינים, מאבק בתוכן קיצוני מקוון, חיזוק משפחות	רפורמות שיטור קהילתי, מנגנוני תלות אמינים, מאבק בשחיתות
דה־רדיקליזציה (שיקום וזהות חדשה)	טיפול זהותי/אמוני; מסגור מחדש של ערכים; עיבוד טראומה	רה-לגיטימציה דתית ע"י אנשי דת מתונים (Atran & Axelrod, 2008; Wiktorowicz, 2005)	רפורמות משפט וממשל; שינוי תכניות לימודים; שיקום תעסוקתי
			מצרים 2007: סיד אמאם אל-שריף נוטש את הג'האד ומקים מסגרת דתית לווייתור על אלימות (Brachman, 2007)

מנגנונים מרכזיים

אבני הבניין המרכזיות של תהליכי דה־רדיקליזציה הן ביטחון, רפורמה מוסדית ונרטיב נגדי. באופן מפורט:

- **ייצוב ביטחוני-צבאי:** בהקשר העזתי — הבסה צבאית של חמאס, תהליך פירוז של הרצועה ופירוק של הקבוצות החמושות מנשקן, והשתת מנגנוני פיקוח ואכיפה.

- **רפורמה חינוכית:** החלפת תוכניות פוליטיות או סקטוריות בחינוך פלורליסטי, כולל לימודי חשיבה ביקורתית ואוריינות מדיה. עם זאת, אם אין אמן בשלטון, הרפורמות ייראו כתעמולה (Balla, 2022).
- **ה־לגיטימציה דתית:** קידום פרשנויות דתיות מתונות באמצעות סמכויות דתיות אמינות. במצרים נעשה גם שימוש בהצהרות פומביות של מנהיגים ג'האדיסטים בדבר זניחת דרך הטרור.
- **רפורמת משפט וממשל:** דה־חמאסיזציה תחייב פירוק מוסדות מקבילים של חמאס ושיקום מערכת משפטית עצמאית ושקופה. הניסיון בבוסניה מדגים כי אי־עקביות מוסדית וכשלים באכיפה מסכלים את כינונו של שלטון חוק עצמאי (Simović & Adžajlić, 2023).
- **אופק אלטרנטיבי – נרטיב ונרטיב נגדי:** תוכניות דה־רדיקליזציה אינן יכולות להסתפק בשלילת הנרטיב הקיצוני. עליהן לספק אתוס חיובי חלופי משמעותי, כזה המושתת על ערכים ותפיסות מוסר מקומיים, ומציב חלופה מתונה אמינה מול האידאולוגיה הקיצונית. בהקשר העזתי והפלסטיני, קשה לחשוב על אתוס בעל כוח משיכה שלא יהיה כרוך בדרישה לעצמאות פוליטית־לאומית.
- **תמריצים כלכליים־חברתיים ושילוב חברתי־עסוקתי:** פירוק הנשק ופירוז הרצועה הם תנאי סף ביטחוניים, אך אינם מספיקים כשלעצמם. חיבור של פעילים לשעבר לשוק העבודה, שילובם בתפקידים בקהילה והכנסתם למסלול של חיים אזרחיים נורמטיביים יכולים לצמצם חזרה למעגל האלימות.

סיכום

- מהתאוריות בנושא דה־רדיקליזציה וממקרי הבוחן ההיסטוריים שעליהם הן נשענות עולות כמה תובנות מרכזיות:
- **סדר עדיפויות:** מניעה זולה מהתערבות, והתערבות זולה משיקום.
 - **כבוד לערכים מקומיים:** מסרים חייבים להדהד תרבות וזהות, ולא להישען על ערכים מופשטים וזרים לתרבות המקומית.
 - **שיתוף מנהיגות מקומית:** הניסיון הבינלאומי מלמד שללא שיתוף פעולה עם החברה המקומית וגורמי הנהגה והשפעה מתוכה, לא ניתן להצליח בתהליכים מעין אלו.

- **פלורליזם מוסדי:** קיימת חשיבות לריבוי בתי ספר, מוסדות דת ורווחה, כל עוד יש השגחה כי הם משמשים להעברת נרטיבים נכונים וכי מסרים קיצוניים אינם חודרים אליהם.
- **מידה:** יש למדוד שינוי עמדות, גיוון מוסדי והפחתת מקרי חזרה למעגלי הקיצוניות. ניטור באמצעים שונים מאפשר יצירת תמונה טובה ותיקון תוך כדי תהליך.
- **קואליציות:** הצלחה דורשת תיאום בין גורמי חברה אזרחית, בריאות נפש, טכנולוגיה וביטחון. פעולה מפוצלת יוצרת פערים שהגורמים הקיצוניים ינצלו.